

Matuszak, Tomasz

---

9 Dywizja Piechoty w latach 1919 - 1939 w zasobie aktowym Centralnego Archiwum Wojskowego

---

Szkice Podlaskie 7, 135-141

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Matuszak (Warszawa)

9 Dywizja Piechoty w latach 1919 - 1939 w zasobie aktowym Centralnego Archiwum Wojskowego

W zasobie Centralnego Archiwum Wojskowego znajduje się wiele ciekawych materiałów archiwalnych, które przydatne są badaczom do opisywania dziejów regionów których są mieszkańcami lub którymi są szczególnie zainteresowani. Takie materiały archiwalne znajdują się w zespole akt 9 Dywizji Piechoty i zespołach akt jednostek wojskowych wchodzących w jej skład organizacyjny. Bardzo pomocne są one dla badaczy zajmujących się dziejami Podlasia.

Tworzenie wojskowych struktur organizacyjnych wojskowych władz terytorialnych miało miejsce jeszcze przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę w listopadzie 1918 roku. Działania te podjęte zostały z inicjatywy istniejącego od 25 października 1918 roku Sztabu Generalnego WP. Na terenie byłego Królestwa Polskiego utworzono 15 okręgów wojskowych i trzy Inspektoraty Lokalne.¹ W krótkim czasie nastąpiła zmiana, gdyż na podstawie rozkazu z dnia 17 listopada 1918 roku² utworzono pięć okręgów generalnych. Były to następujące okręgi: warszawski, lubelski, kielecki, łódzki i krakowski.

Z chwilą przejścia jednostek Wojska Polskiego z organizacji czasu wojny na stopę pokojową, w 1921 roku nastąpiły zmiany w organizacji dowództw terytorialnych. Obszar II Rzeczypospolitej podzielono na potrzeby militarne na dziesięć okręgów korpusów, którym przydzielono nazwy i numery porządkowe. W kolejności były to: DOK I - Warszawa, DOK II - Lublin, DOK III - Grodno, DOK IV - Łódź, DOK V - Kraków, DOK VI - Lwów, DOK VII - Poznań, DOK VIII - Toruń, DOK IX - Brześć nad Bugiem, DOK X - Przemyśl. Dowódca Okręgu Korpusu z ramienia ministra spraw wojskowych sprawował władzę nad powierzonym mu obszarem. Wszystkie formacje stacjonujące na terenie okręgu korpusu podlegały dowódcy OK pod względem mobilizacji, uzupełnienia, administracji i przysposobienia rezerw do służby wojskowej. Dowództwo OK dzieliło się na: Sztab, Szefostwa broni i służb oraz Kwaterę Główną OK.³ W 1924 roku wprowadzono nową organizację DOK na stopie pokojowej, która zawierała istotne zmiany w jego strukturze organizacyjnej.⁴ W ramach kolejnej zmiany

¹ Rozkaz Sztabu Generalnego nr 4 z dnia 30.10.1918 r. Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej nr 2 z dnia 1.11.1918 r., poz. 25.

² Dziennik Rozporządzeń MSWojsk. nr 6 z dnia 27.11.1918 r., pkt. 89.

³ Rozporządzenie MSWojsk. Oddz. I Szt. Gen. nr 3450/org. Dodatek tajny nr 8 do Dz. Rozk. Wojsk. nr 16/21.0

⁴ MSWojsk. Szt. Gen. Oddz. I L. 1000 Org. 24 z dnia 7.05.1924. CAW, I.371.7.68.

w organizacji DOK w 1929 roku utworzono Okręgowe Urzędy PW i WF, które przejęły z Oddziału Wyszkożenia sprawy pw i wf.⁵ W latach następnym miały miejsce kolejne reorganizacje struktur DOK. Ostatnia miała miejsce w 1939 roku i związana była z wprowadzeniem w życie do użytku służbowego rozkazem ministra spraw wojskowych z dnia 4 maja 1939 roku „Tymczasowej ogólnej instrukcji organizacyjnej Dowództwa Okręgu Korpusu na stopie pokojowej”⁶ i miała ona charakter tymczasowy.

Na terenie każdego DOK rozmieszczone były wyższe związki taktyczne jakimi były dywizje piechoty. W 1919 roku przystąpiono do formowania dziesięciu dywizji piechoty, brygady górskiej oraz sześciu brygad jazdy. Tworzone one były z ochotniczych oddziałów organizowanych od października 1918 roku, a uzupełnianych od stycznia 1919 roku żołnierzem z poboru. Początkowo składały się one z trzech pułków piechoty (pp), pułku artylerii polowej (pap) i ciężkiej, dywizjonu jazdy oraz pododdziałów saperów, łączności i służby. Później organizację dywizji zmieniono.⁷ Po przejściu Sił Zbrojnych na stopę pokojową w 1921 roku istniały 24 dywizje piechoty o numeracji od 1 do 20, 23, 29 oraz górską i syberyjską, natomiast w pokojowej organizacji zakładano istnienie 30 dywizji piechoty - po trzy w każdym okręgu.⁸ W rezultacie przeprowadzonej reorganizacji powstało trzydzieści dywizji piechoty. Każda składała się z dowództwa dywizji, dowództwa piechoty dywizyjnej, trzech pułków piechoty i jednego pułku artylerii polowej.⁹ Pokojowa organizacja dywizji piechoty przetrwała do momentu wybuchu wojny. Według Komunikatów Dyslokacyjnych z 1928 i 1935 roku na terenie Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX Brześć nad Bugiem rozdyslokowane były trzy dywizje piechoty w składzie:

- 9 DP z siedzibą w Siedlcach: 22 pp, 34 pp, 35 pp, 9 pal;
- 20 DP z siedzibą w Baranowiczach: 78 pp, 79 pp, 80 pp, 20 pal;
- 30 DP z siedzibą w Kobryniu: 82 pp, 83 pp, 84 pp, 30 pal.

9 Dywizję Piechoty formowano od 12 czerwca 1919 roku w strefie frontowej na Polesiu, skąd wyruszyła na front aby wziąć udział w walkach toczonych o utrwalenie granic niepodległej Rzeczypospolitej. Po zakończeniu działań wojennych sztab 9 DP rozlokowano w Siedlcach, natomiast pułki w kolejności: 22 pp w Siedlcach, 34 pp w Białej Podlaskiej, 35 pp w Brześciu nad Bugiem, 9 pal od 1933 roku w Siedlcach (wcześniej w Białej Podlaskiej).

⁵ Rozkaz wykonawczy do P.S., 10-1900 władze i jednostki wf i pw - 10.09.1929. CAW, I.371.8.308.

⁶ CAW, I.302.28.17.

⁷ E. Kospath - Pawłowski, *9 Dywizja w walkach o niepodległość i granice w latach 1919 - 1921* [w:] *9 Dywizja Piechoty*, oprac. zb., Pruszków 1995, s. 54.

⁸ Rozkaz o reorganizacji i przejściu do organizacji pokojowej został wydany przez Oddział I Sztabu MSWojsk. nr 7600/Org. z 22.08.1921 r. CAW, I.303.3.31.

⁹ W 1931 roku zmieniono nazwę z pułk artylerii polowej na pułk artylerii lekkiej. Numer pułku artylerii lekkiej odpowiadał numerowi dywizji piechoty w jakiej był składzie.

Zespół akt 9 Dywizji Piechoty zawiera materiały archiwalne obejmujące chronologicznie okres od 3 maja 1919 roku do 10 czerwca 1939 roku. Zespół liczy 80 jednostek archiwalnych, które przechowywane są w zasobie CAW pod sygnaturą: I.313.9.1 - 80. Poszczególne człony oznaczają: I - materiały archiwalne do 1939 roku; 313 - grupa zespołów archiwalnych dywizji i brygad piechoty; 9 - akta kolejnej dywizji według jej numeru; 1 - 80 - kolejne jednostki archiwalne w zespole. Stan fizyczny zachowanych materiałów jest dobry. W teczkach przeważają maszynopisy, a akta mają postać luźnych nieoprawionych materiałów.

Zespół akt 9 DP podzielić można na kilka następujących grup rzeczowych, takich jak: rozkazy, materiały dotyczące spraw mobilizacji, wyszkolenia, akta Komendy Rejonu Krakusów i inne.

Jednostki archiwalne od 1 - 13 zawierają rozkazy dzienne, rozkazy dowództwa dywizji i rozkazy dzienne Kwatery Głównej dywizji, rozkazy tajne i oficerskie oraz rozkazy wewnętrzne. Niestety nie zachowały się komplety rozkazów za wszystkie lata funkcjonowania dywizji, tym niemniej obejmują one lata 1919 - 1939.

W jednostce archiwalnej nr 14 obejmującej swą zawartością aktową okres od 6 września 1919 roku do 26 października 1922 roku znajdują się rozkazy operacyjne 2 Armii, komunikaty sytuacyjne, meldunki wywiadowcze, a także zarządzenia w sprawie ewakuacji 4 Armii. Oprócz tego w tezcze znajduje się dyslokacja i organizacja 9 DP, opracowanie kwestionariusza w sprawie doświadczeń z kampanii 1920 roku, a także wyciąg z „Instrukcji dla organów służby defenzywnej”.

Kolejną grupę materiałów stanowią akta dotyczące spraw mobilizacyjnych. Są to jednostki archiwalne od 15 do 27 obejmujące swym okresem lata 1922 - 1939. Zawierają one instrukcje, zarządzenia i korespondencję w sprawach przygotowań mobilizacyjnych, subteczki mobilizacyjne (mob.) dotyczące transportów, regulaminów i map, O. de B. i stanów liczebnych dywizji na stopie wojennej. Zawierają również dziennik czynności mobilizacyjnych i chronologiczne tabele czynności mob. Kwatery Głównej dywizji, książki czynności mob. podoficerów funkcyjnych. Zachowały się również subteczki mob.: dowódcy dywizji, szefa sztabu, dowódcy piechoty dywizyjnej, dowódcy artylerii dywizyjnej, dowódcy taborów, kwatermistrza, komendanta Kwatery Głównej oraz płatnika, oficera żywnościowego, dowódcy kompanii gospodarczej, lekarza i lekarza weterynarii Kwatery Głównej oraz szefów służb. Oprócz tego znajdują się w tej grupie akta subteczki mob. dotyczące należności pieniężnych oraz materiału żywnościowego, mundurowego, taborowego, kwaterunkowego, uzbrojenia, saperskiego, pancernego, samochodowego, zdrowia i weterynaryjnego.

Najliczniejszą grupę akt w zespole stanowią materiały archiwalne dotyczące wyszkolenia wojska. Są to: rozkazy i zarządzenia, wytyczne i sprawozdania z ćwiczeń aplikacyjnych i indywidualnych oraz korespondencja w sprawie szkół wojskowych, kursów i praktyk. Materiały archiwalne w tej grupie stanowią zarządzenia, założenia i sprawozdania dotyczące gier wojennych i operacyjnych, ćwiczeń kwatermistrzowskich, programy wyszkolenia kadry zawodowej, kontyngentu i rezerwy, zarządzenia i sprawozdania

z ćwiczeń letnich i zimowych. Zachowały się również indeksy lekcyjne, podręczniki i skrypty wyszkoleniowe. Materiały te znajdują się w jednostkach archiwalnych od 32 do 69.

W innych jednostkach archiwalnych zespołu akt 9 DP znajdują się: rozkazy i zarządzenia w sprawie organizacji Ministerstwa Spraw Wojskowych, Dowództw Okręgów Korpusów, oddziałów Obrony Narodowej, dywizji piechoty, Baonu Stołecznego, a także innych rodzajów wojsk. Do ciekawszych materiałów niewątpliwie należy zaliczyć materiały dotyczące akcji przeciwstrajkowych i stosunków narodowościowych, udziału w uroczystościach państwowych, wnioski i protokoły z odpraw dowódców wielkich jednostek. Ciekawymi materiałami są również: Instrukcja dla Sztabu Dywizji, opracowanie „Manewry wojska niemieckiego w 1930 roku - ćwiczenia OPL” czy Instrukcja dla opracowań studiów taktycznych z wojen polskich 1918 - 1921. Inną grupę stanowią materiały dotyczące spraw personalnych, wykazy imienne oficerów i szeregowych oraz sprawy poboru.

Ostatnie dwie jednostki archiwalne (teczki 79 i 80) zawierają materiały dotyczące Komendy Rejonu Krakusów takie jak: rozkazy, akta w sprawach personalnych i wyszkolenia oraz sprawozdania sytuacyjne.

Materiały archiwalne zespołu akt 9 Dywizji Piechoty zawierają wiele interesujących materiałów, które w wielu wypadkach stanowią uzupełnienie dokumentów z zespołów akt najwyższych władz wojskowych.

W skład 9 DP od początku jej istnienia wchodził 22 pp, którego dzieje nierozdzielnie wiązały się z Podlasiem. Po rozbrojeniu okupantów na terenie III Okręgu POW poszczególne oddziały tej organizacji łączyły się w kompanie stanowiące załazek 22 pułku piechoty. 22 pp powstał na rozkaz Ministerstwa Spraw Wojskowych w dniu 25 listopada 1918 roku. Tego samego dnia przybył pierwszy dowódca pułku płk Paźuś pełniący również funkcję dowódcy okręgu wojskowego w Siedlcach.¹⁰ Pułk brał udział w działaniach wojennych przez cały okres wojny 1920 roku. Organizacja i uzupełnienia pułku miały miejsce w czasie walk i marszów bojowych. Dzięki zabiegom obywateli miasta Siedlce w marcu 1919 roku pułk otrzymał sztandar, który niestety nie spełniał wymogów ujętych w przepisach Ministerstwa Spraw Wojskowych. Nowy sztandar poświęcony został 3 listopada 1922 roku w obecności Naczelnego Wodza Marszałka Józefa Piłsudskiego.

W dniu 6 grudnia 1920 roku w Łazdunach Naczelnny Wódz wyróżnił pułk umiejscawiając go pośród innych oddziałów 9 Dywizji Piechoty na pierwszym miejscu dokonując dekoracji sztandaru pułku krzyżem *Virtuti Militari*. W 1926 roku ustanowiono odznakę pułkową, którą przyjął w pułku Marszałek Józef Piłsudski. Jako dzień święta pułkowego obchodzono 16 sierpnia - dzień bitwy pod Borkowem.¹¹

Materiały archiwalne przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym dotyczące 22 pułku piechoty stanowią samodzielny zespół archiwalny. Zespół przechowywany jest pod sygnaturą I.320.22.1 - 12 gdzie ko-

¹⁰ B. Kowalczewski, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930, s. 7.

¹¹ Tamże, s. 60 - 61.

lejne człony sygnatury oznaczają: I - materiały archiwalne do 1939 roku, 320 - grupa materiałów dotyczących pułków piechoty, 22 - kolejny pułk według numeru, 1 - 12 jednostki archiwalne w tym zespole. Zespół akt 22 pułku piechoty liczy zaledwie 12 jednostek archiwalnych, które można podzielić na cztery następujące grupy rzeczowe: rozkazy, sprawy dotyczące mobilizacji, wyszkolenie oraz sprawy personalne i finansowe.

Jednostki archiwalne od 1 do 7 stanowią rozkazy dzienne i dodatki tajne do rozkazów dziennych, rozkazy tajne i oficerskie oraz rozkazy obwodowej komendy PW przy 22 pułku piechoty. Materiały te obejmują okres 1929 roku i lata 1935 - 1939. Niestety nie zachowały się komplety rozkazów. Teczki 8 i 9 stanowią dzienniki mob. zastępcy oficera mobilizacyjnego i oficera taborowego za lata 1938 - 1939. Kolejne dwie jednostki archiwalne stanowią rozkazy bojowe, organizacyjne i szczegółowe do ćwiczeń, instrukcje, programy i dzienniki lekcyjne wyszkolenia za lata 1930 - 1939. Ostatnią grupę akt stanowią jednostki archiwalne nr 7 i 12. Zawierają one zarządzenia dotyczące powołania oficerów rezerwy i podchorążych rezerwy na ćwiczenia wojskowe w latach 1938 - 1939 i 1939 - 1940, wykazy oficerów, podoficerów i szeregowych za lata 1930 - 1939 oraz wykazy uposażenia oficerów i podoficerów zawodowych z sierpnia 1932 roku.

Kolejnym pułkiem piechoty wchodzącym w skład 9 DP był 34 pułk piechoty. Powołano go do życia 7 grudnia 1918 roku rozkazem Sztabu Generalnego przemianowując 4 na 34 pułk piechoty.¹² Po zakończeniu działań wojennych i przejściu WP na stopę pokojową 34 pp we wrześniu 1922 roku powrócił do Białej Podlaskiej. 10 września 1920 roku w Białej Podlaskiej 34 pp otrzymał w dowód uznania od wdzięcznej ludności ziemi podlaskiej sztandar, który po poświęceniu przekazano na ręce dowódcy pułku mjr. Ludwikowi Bittnerowi. 10 listopada 1920 roku w Łazdunach Wódz Naczelny Marszałek Józef Piłsudski udekorował sztandar pułku krzyżem *Virtuti Militari* V klasy. Tego samego roku 34 pp ofiarował Józefowi Piłsudskiemu swoją odznakę honorową. Święto pułkowe obchodzono 8 maja w rocznicę boju pod Rzeczą.¹³

Niestety materiały archiwalne dotyczące 34 pp zachowały się w stanie szczątkowym. Zespół stanowi 1 jednostka archiwalna przechowywana w CAW pod sygnaturą I.320.34.1 (kolejne człony sygnatury analogicznie jak wyżej). Zachowane materiały stanowią rozkazy bojowe, organizacyjne do ćwiczeń, programy wyszkolenia i indeksy lekcyjne, wykazy zmian stanu oraz obsada oficerska i podoficerska pułku w 1939 roku. Wszystkie materiały archiwalne obejmują lata 1930 - 1939.

Trzecim pułkiem piechoty wchodzącym w skład 9 DP był 35 pułk piechoty. Na skutek mobilizacji POW na terenie powiatów: zamojskiego, tomaszowskiego, chełmskiego, krasnostawskiego, biłgorajskiego i hrubieszowskiego zaczęto tworzyć oddziały które później połączone utworzyły tzw. „Chełmski pułk piechoty”¹⁴ w sile batalionu. 25 kwietnia 1919 roku

¹² J. Wroczyński, *Zarys historii wojennej 34-go pułku piechoty*, Warszawa 1929, s. 5.

¹³ Tamże, s. 48 - 50.

¹⁴ W. Brzychaczek, *Zarys historii wojennej 35-go pułku piechoty*, Warszawa 1929, s. 5.

chełmski batalion przemianowano na III, a obok niego w skład utworzonego 35 pp weszły również bataliony: I zamojski i II krasnostawski. 4 grudnia 1920 roku w Łazdunach Naczelny Wódz Marszałek Józef Piłsudski w uznaniu zasług bojowych udekorował specjalnie zakupiony na ten cel sztandar krzyżem *Virtuti Militari* V klasy. Poświęcenie i uroczyste wręczenie sztandaru miało nastąpić 14 sierpnia 1923 roku w dzień święta pułku, ale ze względu na wymarsz pułku na ćwiczenia letnie, uroczystość ta miała miejsce dopiero 20 października. W marcu 1921 roku 35 pp stacjonował w Lidzie jako odwód ochrony pogranicza, a następnie w Krasnym nad Uszą. W listopadzie 1922 roku pułk przeszedł do Łukowa, a we wrześniu 1925 roku przeniesiony został do Brześcia nad Bugiem. I batalion pozostawiony w Łukowie dołączył do reszty pułku jesienią 1928 roku.¹⁵

Niestety zespół archiwalny 35 pułku piechoty podobnie jak i 34 pp zachował się w stanie szczątkowym. Zespół, który stanowi jedna jednostka archiwalna przechowywany jest w zasobie CAW pod sygnaturą I.320.35.1 (sygnatura analogicznie jak wyżej). Jednostka ta zawiera analizę taktyczną i założenia do ćwiczeń szkieletowych indywidualnych oraz programy wykształcenia za lata 1921 - 1935.

Ostatnią jednostką wchodzącą w skład 9 DP był 9 pułk artylerii lekkiej (do 1931 roku 9 pułk artylerii polowej). Za datę powstania pułku przyjęto dzień 14 czerwca 1919 roku, kiedy to rozkazem Ministerstwa Spraw Wojskowych XI ćwiczebny dywizjon artylerii w Dęblinie oraz bateria zapasowa 2 krakowskiego pułku artylerii polowej zostały razem połączone. Utworzyły one 9 pułk artylerii polowej.¹⁶ 4 grudnia 1920 roku w Łazdunach Naczelny Wódz Marszałek Józef Piłsudski udekorował trąbkę 9 pułku artylerii polowej krzyżem *Virtuti Militari* V klasy. 14 czerwca obchodzono jako dzień święta pułku w rocznicę jego powstania. Po zakończeniu działań wojennych, dopiero w połowie września 1922 roku, pułk powrócił do kraju. Jako stały garnizon wyznaczono 9 pułkowi artylerii polowej „koszary Piżyca” w Białej Podlaskiej¹⁷, gdzie stacjonował do 1933 roku. Następnie do wybuchu wojny stacjonował w Siedlcach.

Zespół archiwalny 9 pułku artylerii lekkiej przechowywany jest w zasobie CAW pod sygnaturą I.322.9. 1 - 24. Kolejne człony sygnatury oznaczają: I - materiały archiwalne do 1939 roku, 322 - grupa akt dotyczących oddziałów artylerii, 9 - kolejny numer pułku, 1 - 24 - kolejne jednostki archiwalne w zespole. Materiały archiwalne znajdujące się z zespołem podzielić można na trzy grupy rzeczowe akt: rozkazy, wykształcenie i sprawy personalne.

Jednostki archiwalne od 1 do 21 stanowią rozkazy dzienne i rozkazy tajne 9 pułku artylerii lekkiej obejmujące swoją zawartością okres od 2 maja 1919 roku do 6 maja 1939 roku. Drugą grupę akt stanowią rozkazy szkoleniowe i bojowe, ćwiczenia aplikacyjne i ich rozwiązania, założenia do ćwiczeń i skrypty wykładów szkoleniowych za lata 1921 - 1939. Zespół zamy-

¹⁵ Tamże, s. 50 - 51.

¹⁶ J. Nowak, *Zarys historii wojennej 9-go pułku artylerii polowej*, Warszawa 1929, s. 3.

¹⁷ Tamże, s. 38 - 39.

ka ostatnia jednostka archiwalna zawierająca wykazy oficerów za lata 1933 - 1938.

Omówiona wyżej zawartość aktowa zespołów archiwalnych 9 DP, 22 pp, 34 pp, 35 pp i 9 pal stanowić może niezbędną dla badaczy pomoc w zakresie prowadzonych poszukiwań materiałów archiwalnych do prac związanych z tematyką regionalną. Jak można zauważyć zawartość zespołów archiwalnych dotyczących akt proweniencji wojskowej w głównej mierze składa się z rozkazów dziennych, które umożliwiają ustalenie obsady personalnej i zapoznanie się z życiem codziennym jednostki. Stanowią one często jedyną podstawę do określenia przebiegu służby wojskowej dla celów emerytalnych. Materiały archiwalne dotyczące spraw wyszkolenia również przybliżają badaczom dzieje pułku jego zajęcia i wpływ na życie garnizonu oraz współpracę kadry zawodowej i żołnierzy z ludnością miast. Wyżej wymienione materiały stanowią opracowane zespoły archiwalne udostępniane przez Centralne Archiwum Wojskowe każdemu zainteresowanemu.